

UOT 81.42

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.2.234>

FƏXRƏDDİN EYLAZOV

MƏTN VƏ ONUN LİŊQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə Mətnin strukturunun hərtərəfli tədqiqi mətndəki əlaqəliliyin xarakterik xüsusiyyətlərin öyrənilməsi zamanə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, mətn – qarşılıqlı əlaqəli faktor və elementlərdən ibarət olan kompleks çoxölçülü birləşmədir. Dilçiliyin obyektı olan mətni dediyimiz istiqamətlərdən öyrənərkən qarşıya onun tərkib komponentləri və onlar arasında əlaqənin öyrənmək çıxır. Bu tərkib komponentlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin tiplərini, bu əlaqələri formalaşdırən mətndaxili semantik münasibətləri şərtləndirən və dəqiqləşdirən formal əlamətlər quruluşunu müəyyənləşdirmək mühüm problemlərdəndir. Maraqlıdır ki, mətni öyrənərkən, bu dediyimiz məsələləri müəyyənləşdirərkən çıxış nöqtəsi kimi sintaktik yarusun iyerarxik baxımdan, daha aşağıda duran vahid olan cümlənin quruluşundan istifadə etmək mümkündür. Cümlələrin birləşməsini prinsip etibarilə cümlədaxili birliklərin məna və məntiqini müəyyənləşdirmədən mümkün deyil. Bu baxımdan sintaktik kateqoriyaların bu plandakı təqribi izomorfizmi, yəni cümlənin və mətnin təqribi izomorfizmi bizə imkan verir ki, mətnin qaranlıq quruluşlarına cümlə quruluşunun artıq məlum, müəyyənləşmiş qanunauyğunluqlarını həmən izomorfizmin vasitəsilə köçürək.

Açar sözlər: mətn, mətnə yanaşma, mətn dilçiliyi, kommunikasiya aktı, mətn komponentləri.

Giriş. Mətn (lat. *textus* – “parça; hörülmə, əlaqə, uyğungəlmə”) – bir qrup cümlənin uyğun halda və məntiqli əlaqəsi. “Mətn” anlayışının iki əsas şərhı var: immanent (genişlənmiş, fəlsəfi yüklü) və reprezentativ (daha özəl). İmmanent yanaşma mətnə muxtar reallıq kimi münasibəti, onun daxili strukturunun açılmasına diqqəti nəzərdə tutur. Nümayəndə – mətnin xarici reallığı haqqında məlumatın təqdim edilməsinin xüsusi forması kimi nəzərdən keçirilməsi. Dilçilikdə “mətn” termini şifahi nitq nümunələri də daxil olmaqla geniş mənada işlənir. Mətn qavrayışı mətn dilçiliyi və psixolinqvistika çərçivəsində öyrənilir. Beləliklə, məsələn, İ.R.Qalperin mətni belə müəyyənləşdirir: “Bu, yazılı sənəd şəklində obyektivləşdirilmiş, müxtəlif növ leksik, qrammatik və məntiqi əlaqələrlə birləşən bir sıra ifadələrdən ibarət, müəyyən bir xüsusiyyətə malik olan yazılı bir mesajdır. Mənəvi xarakter, praqmatik münasibət və buna uyğun olaraq ədəbi işlənmişdir”. Mətn oxuyan zaman hər bir hərf beyinə ayrıca siqnal vahidi kimi göndərilir. Özü də, tərsinə çevrilmiş şəkildə. Beyin bunları düz üzünə çevirir. Gördüyümüz hər şeydə belədir. Bu proses “invertation” adlanır.

Mətn sahəsində ciddi elmi araşdırmaların müəllifi İ.Qalperin qeyd edir ki, “mətnin bəzi parametrləri səviyyələr strukturunun paradiqmatikasından sintaqmatikaya ekstrapolyasiyası üçün əsas verir. Bu cür parametrlərə, ilk növbədə, vahidlərin ayrılması, mətnin kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi, eləcə də məlum olduğu kimi, hər hansı bir səviyyənin təhlilinin mümkünsüz olduğu semantik aspektlər aid edilir. Burada deyilənlərdən belə bir yekun nəticəyə gəlmək olar ki, mətn dil səviyyəsi deyil, nitq səviyyəsi kimi çıxış edir. Nitq, həmçinin sistem xarakter daşıyır. Hətta nitq yaradıcılığının pərakəndə mahiyyəti də dil sisteminin onun üzərinə qoyduğu məhdudiyətlərdən azad deyil. Nitq yaradıcılığı prosesinin şüurlu şəkildə təşkil olunmuş nəticəsi kimi mətn onun təşkilinin müəyyən qanunauyğunluqlarına tabe olur” [4, s. 44].

Mətn kateqoriyalarının reallaşma formaları. Mətn kateqoriyalarının hər birinin konkret reallaşma formaları vardır. Məsələn, informativlik kateqoriyasına müzakirə, təsvir, situasiya, hərəkət və s. aid ola bilər. Bu kateqoriyalar arasında ən mühümü informativlik

kateqoriyasıdır. Belə ki, informasiya öz gücünü ayrıca götürmüş cümlədə deyil, məhz mətnə tapır. K.Abdullayev “Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri” əsərində haqlı olaraq qeyd edir ki, “Beləliklə, informasiya nəzəriyyəsinin məlum müddəasını təsdiq edərəkən ayrıca götürülmüş cümlənin informativ, təbii ki, semantik naqisliyi sübut olunur və məhz bundan sonra “anlaşma prosesi üçün vacib olan informasiya bəs haradadır?” sualı ilə axtarırlara çıxsaq, ilkin olaraq mətnlə, yəni kommunikasiya aktında işləmə məqamına malik olan və formal semantik planda eynicinslilik əsasında birləşən cümlələr birliyi ilə qarşılaşmalı oluruq” [1, s. 182].

Mütləq bitkinlik göstəricisi olan məna, beləliklə, bütövlükdə mətnin funksiyası kimi çıxış edir və mətnin tərkibinə daxil olan ayrı-ayrı cümlələr arasında müxtəlif növlü daxili semantik-qrammatik münasibətlər müəyyən informativ dəyərə malik olan məqamlar verir [7, s. 127]. İ.Qalperinə görə mətn dilçiliyinin kateqoriyası kimi “informativlik” termini iki mənada işlədilir: a) ümumi qəbul olunmuş mənada b) termin kimi. İlk növbədə informasiya dedikdə bütün növ məlumatlar nəzərdə tutulur. İnformasiya bir cümlədə, cümlələr birliyinə və yaxud mətnə ötürülə bilər. Bu mənada informasiya ideyalarla, fikirlərlə ötürülmək istənilən ismarışlarla bağlı olur [5, s. 26].

İnformativlik kateqoriyası bəzən mübahisələrə də səbəb olur. Belə ki, bu bəzən sırf linqvistik təhlil çərçivəsindən kənara çıxır. Bunlardan biri də informasiyadakı yenilikdir. İlk qəbuledici üçün verilən məlumat çox zaman yeni olur və buna görə də bu məlumat informasiya xarakteri daşıyır. Digər bir qəbuledici üçün isə bu məlumat informasiya xarakterli olmayacaq. Çünki mövcud məlumat ona artıq məlumdur.

İkinci məsələ isə alınan informasiyanın dəyərliliyidir. Aydın ki, informasiya təkrarlandıqca öz dəyərliliyini itirir və nəticədə informasiya olmaqdan çıxır. Həmçinin də məlumdur ki, bəzi mətnlər öz dəyərliliyini heç vaxt itirmir. Onların dəyəri həmişə insanlıq mədəniyyətinin xəzinəsi olaraq qalır. Onlar həmişə yenilik üçün bir mənbə olurlar və ona görə də informativliklərini saxlayırlar. Məsələn, buna misal olaraq müqəddəs “Qurani Kərim”i misal göstərmək olar. Buradakı informasiyalar bəşəriyyət üçün açılmamış informasiya xəzinəsi olmaq xüsusiyyətini daşıyır.

Mətnə kommunikativ fəaliyyət zamanı ötürülən informasiya tipi (koqnitiv, dil və kommunikativ) fərqləndirilir. Koqnitiv informasiya – insanın psixi fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş və işarə sistemləri ilə sosial şəkildə istifadə olunmuş dünya haqqında biliyidir. Koqnitiv informasiya, ilk növbədə, biliyin məzmunu ilə bağlıdır, o mətn ötürücüsünün subyektiv təsirindən azaddır və buna görə də səmərəli fəaliyyət üçün yararlıdır.

Dil informasiyası və onun forması. Dil informasiyası – dünya haqqında dil vahidlərindəki informasiyadır. Bu informasiya həmin vahidlərin referensial, qrammatik və pragmatik vahidlərində mövcuddur. Dil informasiyasına əsas diqqət biliyin məzmunundan onun formasına yönəlir. Kommunikativ informasiya isə mətnə ifadə olunmuş müəllif fikri haqqında informasiyadır, yəni bu, yalnız mətn ötürücüsünün şüurundakı qeyri-dil obyektləri haqqında məlumat deyil, həmçinin onun əks olunan hadisəyə şüurlu şəxsi qiyməti, eləcə də onun hissləri, emosiyaları və s. haqqında məlumatı, yəni mətnötürənin nəyi kommunikasiya predmeti etməyin vacib saydığını ehtiva edir. Kommunikasiya predmeti və yaxud nitq predmeti – öz lüğəti mənasında predmetliyə malik mətn vahididir [3, s. 10]. Mətnin məzmunu onun kommunikasiya aktında iştirak edən tərəfindən necə şərh olunduğu, yəni necə başa düşüldüyü ilə təyin olunur. Yəni onlar öz dil və koqnitiv bilikləri, eləcə də kommunikasiya aktının həyata keçirdiyi şərait nəzərə alınmaqla hansı informasiyanı bu mətnə əlaqələndirirlər.

İ.Qalperin isə mətndə informasiyanın 3 növünü fərqləndirir: 1) məzmun – faktual informasiya; 2) anlayış, məzmun-konseptual təsəvvür formasında olan informasiya və 3) məzmun – gizli məna, mətnaltı informasiya [5, s. 27].

Birinci tip informasiya özündə faktlar, hadisələr, proseslər, bizi əhatə edən dünyada baş vermişlər və baş verəcək olanlar haqqında real, yaxud mücərrəd məlumatları ifadə edir. Bu tip informasiyada adətən hipotezalar, tanınmış alimlər, onların fikirləri, faktlar, onların xarakteristikası və s. haqqında məlumat ola bilər.

İkinci tip informasiya isə oxucuya müəllifin fərdi faktlar, hadisələr, proseslər arasındakı əlaqələr haqqında dünyagörüşünü çatdırır, onların səbəb-məqsəd əlaqələrini, sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni həyatda dəyərini anladır. Belə tip informasiya onunla fərqlənir ki, verilənlər real hadisələr yaxud da yazıcının təfəkkürünə əsaslanır. Bu tip informasiya heç də həmişə aydın başa düşülmür. O, bu və ya digər məsələ ətrafında müzakirə aparmağı tələb edir. Bu tip informasiya müəllifin ötürdüyü informasiya və onun şərhindən ibarətdir. Üçüncü tip informasiya isə özündə gizli, mətnaltı informasiyanı ehtiva edir [5, s. 29]. Mətnin oxunması, təhlili zamanı hadisə və faktların individual olaraq hamı tərəfindən eyni cür başa düşülməsi mümkün deyildir. Çox zaman mətnin gözdən keçirilməsi, onun ikinci dəfə oxunması mətnin təhlili ilə eyni olmur, yəni burada müxtəlif tip informasiyalar başa düşülür. İnformativliyə mətnin qrammatik kateqoriyası kimi baxılan zaman müxtəlif tipli mətnləri nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, burada funksional üslublardakı fərqlilik özünü göstərir. Məsələn, diplomatik-rəsmi sənədlərdə informasiya akt, memorandum, əmr və s. şəklində verilə bilər. Bədii üslubda isə bu informasiya – hekayə, roman, şer, poema, dram və s. şəklində ifadə oluna bilər. Publisistik üslubda isə bu informasiya qəzet başlıqlarında, məqalələrdə və s. ötürülə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir mətn növündə ehtiva olunan informasiya elə həmin öz adı ilə əlaqəli olur. Aydındır ki, “pakt” adlanan mətn növü, özündə xüsusi növ razılaşmanı ifadə edir. İki tərəf arasında xüsusi şəraitdə həyata keçirilən razılaşma “mətn-park” üçün səciyyəvidir.

Mətn nitq fəaliyyətinin digər kateqoriyaları kimi. Mətn nitq fəaliyyətinin digər kateqoriyaları kimi, məsələn, cümlə kimi sintaktik iyerarxik sistemə daxil olur. Başqa sözlə desək, digər linqvistik kateqoriyalarla onun arasında konkret qarşılıqlı münasibətlər zənciri qurulur. Mətn nitq vahidi olaraq, eyni zamanda, özünü cümləyə nisbətən daha yüksəkdə duran sintaktik vahid kimi də aparır. Çünki, mətn dil səviyyəsində cümləyə münasibətdə həm struktur, həm də semantik planlarda daha geniş şaxəli mürəkkəbli xüsusiyyətləri nümayiş etdirir. Cümlə eyni zamanda həm dil sisteminə, həm də nitq sisteminə aid olaraq ikili bir təbiətə malik olduğu kimi, mətn də həm dilə, həm də nitqə aiddir. Bir qədər başqa şəkildə, amma yenə də mətndəki bu ikiliyə işarə edərək Ə.Cavadov yazır: “Əlbəttə ki, mətni, abzası yalnız nitq faktı kimi nəzərdən keçirmək doğru olmazdı. Mətnə elə cümlələr var ki, onlar yalnız dil modelləri əsasında düzəldilmişdir. Mətn dil və nitq vahidlərinin sintezidir” [2, s. 37].

Bütün bu deyilənlərin işığında belə bir sintaktik perspektiv diqqəti cəlb edir. Ayrıca cümləni metodik vahid kimi götürmək lazımdır. Çünki prinsip etibarilə bu ayrıca cümlə hətta mətndən çıxarılmış şəkildə belə, prinsiplial olaraq yoxdur, heç bir işləm məqamına malik deyil, o sadəcə olaraq metodik vahiddir. Onun müəyyən linqvistik qanunauyğunluqları, dil strukturunun daxili imkanlarını, forma əlamətlərinin qarşılıqlı münasibətini öyrənmək xatirinə icad etmək lazım gələrdi. Mətnin xarakteri və xüsusiyyətlərinə dair bu baxışları qarşılaşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, mətni, yəni sintaktik vahidi dil vahidi və yaxud nitq vahidi hesab etmək barədə yekdil bir fikir yoxdur. Bu həmçinin həmin məsələ ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər söyləyən və yaxud ümumiyyətlə verilən suala cavabdan qaçan başqa müəlliflərin

əsərlərindəki təhlil ilə də təsdiq olunur. Ə.Cavadovun dil faktı kimi götürdüyü mətn, onun dediyi kimi, oradakı cümlələrin dil modellərinə uyğun gəlməsi ilə müəyyən edilir [2, s. 46]. Biz isə öz növbəmizdə dil faktı kimi mətndən danışanda onu bütöv bir vahid, ümumi əlaqələri özündə saxlayan bir sinif kimi anlayırıq və mətnə cümlənin məna nöqtəyi-nəzərindən, nisbi qeyri-bitkinliyini, müəyyən çatışmazlığını aradan qaldıran kommunikativ kompleks kimi baxırıq.

Beləliklə, mətn tam məna bitkinliyi nümayiş etdirir və semantik informasiyanın ötürülməsi və qəbul edilməsi prosesində əsas amil kimi çıxış edir. Buna mətnin tərkibinə daxil olan ayrı-ayrı cümlələr arasındakı müxtəlif növlü daxili semantik-qrammatik münasibətlərin sayəsində yaranan müəyyən informativ dəyərə malik məqamlar imkan verir. Artıq mətnin sərhədlərinin kifayət qədər dəyişkən və onun bir söyləmədən çoxcildli əsərlərə qədər müxtəlif həcmdən ibarət olduğu qəbul olunur. Bu mənada O.İ.Moskalskayanın mətn bölgüsü maraq kəsb edir:

1. Bütöv nitq əsəri – mətn, yəni sözün geniş mənasında mətn və yaxud mikromətn.
2. Mürəkkəb sintaktik bütöv sözün dar mənasında mətn və yaxud mikromətn [6, s. 57].

Qeyd etmək istərdik ki, makro-tekstin ayrılması ilə müəyyənləşməsi bizə imkan verir ki, həmin makro-mətnə daxil olan təşkiledici komponentləri dəqiq şəkildə ayıraq və onların təbiətini adekvat şəkildə təhlil edək. Makro mətndən fərqli olaraq, mikro mətn əslində xüsusi linqvistik metodların köməyi ilə öyrənilə bilər. Belə ki, o özünü makro mətnin tərkib hissəsi kimi göstərir. Mikro mətnin malik olduğu mikro kompozisiyanın mahiyyəti müəyyən mənada mübahisəli məsələdir. Məsələn bəzi müəlliflər, elə həmin O.İ.Moskalskaya kompozisiya məsələlərindən danışarkən mətn deyil, sintaktik tam deyil, məhz abzas terminlərindən istifadə edir. Belə ki, onların fikrincə, məhz abzas ilə bilavasitə kompozisiya səviyyəsinin vahididir. Bu sonuncu müddəə ilə razılaşımaq çətindir. Əlbəttə, kompozisiya formal plana aid hadisədir. Digər tərəfdən, biz mətnin və abzasın münasibətindən danışarkən onu məzmun və formanın plan münasibəti kimi müəyyənləşdiririk, əgər bu mövqedən yanaşsaq, kompozisiyanın əlaməti kimi qəbul edirik. Amma bütün bununla yanaşı, qeyd etməmək olmaz ki, kompozisiya abzası quruluşuna məhz mətn vasitəsilə yeridilir [6, s. 58]. Kompozisiya ölçüləri öz-özlüyündə məhz mətn yaradan struktur dəyərlərdirlər. İlk növbədə məzmunun özü öz ifadəsinin üsul və prinsiplərini müəyyənləşdirir. Başqa tərəfdən, əgər kompozisiya yalnız abzasa aid olursa, o zaman qəbul etməliyik ki, kompozisiyanın başlanğıc, orta və son mərhələ kimi ayırdığımız mərhələləri prinsip etibarilə şifahi nitqə aid edilə bilməz. Amma bununla yanaşı, biz görürük ki, möhkəm kompozisiyon qaydalarla yaradılan mətn həm yazılı, həm də şifahi nitqdə işləmə məqamına malikdir. Təbii ki, kompozisiyanı yalnız mətnin yazıdakı ifadəsinə, yəni abzasa aid olması barədə onun, yəni kompozisiyanın şifahi nitq sferasından mexaniki şəkildə təcrid olunması deməkdir ki, bu da qeyri-düzgün yanaşmadır. Mətnin öyrənilməsi ilə əlaqədar olan bir çox məsələlər arasında əsas diqqət onun strukturunun təsvirinə verilir. Bu aspektin təsvirinə həsr edilmiş əsərlərin təhlili bütöv mətndəki struktur əlamətlərin xarakterinə müəlliflərin verdikləri tərifin mübahisəli olduğunu göstərir. Bir tərəfdən, bütöv mətn cümlə ilə müqayisədə yüksək və öz əlamətlərinə görə ondan fərqli sintaktik vahid kimi nəzərdən keçirərək, digər tərəfdən, bütöv mətnin strukturunu mahiyyətcə öz aralarında əlaqəli olan cümlələrin sadə toplusu kimi müəyyənləşdirir. Düşünmək olar ki, əgər bütöv mətn öz strukturuna malik sintaktik vahid hesab edilərsə, onda hər şeydən əvvəl, həmin strukturun məhz bütöv mətn üçün xarakterik olan və onu başqa səviyyənin vahidi kimi cümlənin strukturundan fərqləndirən spesifikasiyası göstərilməlidir. Əgər ki, bütöv mətnin məhz bu spesifikasiyası üzə çıxarılıb müəyyənləşdirilməyibsə, onda o, keyfiyyətcə xüsusi bütöv mətn kimi deyil, məhz bir-birilə öz arala-

rında dil vahidi – cümlənin müxtəlif tip sintaktik əlaqələri vasitəsilə bağlanmış axıntı kimi meydana çıxacaq. İrəlidə deyilənə onu da əlavə etmək yerinə düşər ki, mətnin strukturu müəyyən mənada cümlənin daxili strukturunu onun hər iki koordinat oxları ilə birlikdə təkrar edir: bir tərəfdən, eyni bir səviyyənin elementləri arasındakı substitusiya, seqmentasiya və distributiv əlaqələr, digər tərəfdən isə – bir səviyyənin vahidlərindən növbəti səviyyənin vahidlərinə doğru iyerarxik keçidlər kontekstdə konkret mənə kəsb edirlər. Bütöv mətnin strukturu necə nəzərdən keçirilir: bəzi müəlliflər onun xətti xarakterini qeyd edirlər və mətnə öz aralarında bir-birilə müxtəlif vasitələr və müəyyən tərzdəki qaydalar ilə bağlanmış cümlələrin xətti ardıcılığı kimi tərif verirlər. Digərləri mətnin yalnız xaricdən cümlələrin xətti ardıcılığı kimi təşkil olunduğu xüsusi vurğu ilə qeyd edərək bu xarakteri çoxölçülü hesab edirlər. Onların fikrincə, mətnin yalnız koheziya, yəni cümlələrin öz aralarında əlaqələnmiş ardıcılığı kimi, müəyyən edilməsi kifayət deyil. Lakin burada müəyyən cümlələrin məhz koherent ardıcılığı ifadə etməsi, yəni mətn kimi qavranılması üçün zəruri şərtlər göstərilir. Həm də cümlələr arasındakı münasibətlərin xarakterini onları koherent ardıcılığında da müəyyənləşdirmək vacibdir.

Aydındır ki, özlüyündə nə morfem, nə söz, nə də söz birləşmələri informasiya daşıyırlar. Amma bunların da xüsusi informativlikləri, informasiya daşıyıcısı olmaq xüsusiyyətləri vardır. Bunu cümlə haqqında da demək mümkündür. Cümlələr hər hansı bir fikrin ötürülməsində informasiya daşıyıcısı ola bilərlər. Beləliklə, verilən fikri yekunlaşdıraraq demək mümkündür ki, mətnin məzmununda bitmişlik onun informativliyi vasitəsilə əldə olunur. Əlbəttə ki, burada mətn dilçiliyindən söhbət gedir. Amma qəzet mətnlərində isə hətta bir cümlə də ayrılıqda informasiya daşıya bilər və bu da çox zaman məlumat adlanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 284 s.
2. Cavadov Ə. Mətn və cümlədə sözlərin sırası // Azərbaycan SSR EAMİ-nin xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, Bakı, 1973, № 4, s. 37-65.
3. Məmmədov A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələri sistemi. Bakı: Elm, 2001, 144 s.
4. Гальперин А.И. Очерки по стилистике английского языка. Москва: Просвещение, 1981.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981, 138 с.
6. Москальская О.И. Грамматика текста. Москва: Высшая школа, 1981.
7. Дресслер В. Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып, VIII, Москва, 1978, с. 111-138.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: eylazov.f@gmail.com

Fakhrəddin Eylazov

TEXT AND ITS LINGUISTIC FEATURES

The article comprehensively studies the structure of the text, the study of the features of coherence in the text allows us to come to the conclusion that the text is a complex multi-

dimensional combination consisting of interrelated factors and elements. When studying the text, which is an object of linguistics, from the above-mentioned directions, it is possible to study its constituent components and the relationships between them. One of the important tasks is to determine the types of relationships of these constituent components, the structure of formal signs that determine and specify the semantic relationships within the text that form these connections. It is interesting that when studying the text and determining these issues, it is impossible to use the structure of the sentence, which is the lower unit of the syntactic layer, as a starting point. In principle, the connection of sentences is impossible without determining the meaning and logic of associations within the sentence. In this regard, the approximate isomorphism of syntactic categories in this regard, that is, the approximate isomorphism of the sentence and the text, allows us to transfer already known, certain patterns of sentence structure to still unknown text structures.

Keywords: *text, approach to text, text linguistics, communication act, text components.*

Фахреддин Эйлазов

ТЕКСТ И ЕГО ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье комплексное исследование структуры текста, изучение особенностей связности в тексте позволяет прийти к выводу, что текст представляет собой сложное многомерное сочетание, состоящее из взаимосвязанных факторов и элементов. При изучении текста, являющегося объектом лингвистики, с вышеупомянутых направлений можно изучить его составные компоненты и взаимоотношения между ними. Одной из важных задач является определение типов взаимоотношений этих составляющих компонентов, структуры формальных знаков, обуславливающих и конкретизирующих смысловые отношения внутри текста, образующие эти связи. Интересно, что при изучении текста и определении этих вопросов невозможно использовать в качестве отправной точки структуру предложения, которое является нижней единицей синтаксического слоя. В принципе соединение предложений невозможно без определения смысла и логики ассоциаций внутри предложения. В связи с этим приблизительный изоморфизм синтаксических категорий в этом плане, то есть приблизительный изоморфизм предложения и текста, позволяет перенести уже известные, определенные закономерности строения предложения на еще неизвестные структуры текста.

Ключевые слова: *текст, подход к тексту, лингвистика текста, акт коммуникации, компоненты текста.*

(Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İkinci variant 17.09.2024
Son variant 14.10.2024**